

totalitarnom karakteru režima (Baron 2000). Prva struja pretežno imanentno tumači slom socijalizma njegovom iracionalnošću, druga ističe zamršenu podudarnost više okolnosti. Osnovna vizija SSSR-a uticala je i na prognoze razvoja. Kada je oktobra 1980. Gorbačov postao član Politbiroa mnogi politički posmatrači i sovjetolozi ignorisali su ovaj događaj, izuzev američkog revizioniste Džerija Hafa (Hougha) i oksfordskog istoričara Arči Brauna. Prateći generacijske promene u sovjetskom vrhu Haf je još 1980. uočio Gorbačova kao mogućeg naslednika Brežnjeva. Nešto ranije 1978. Z. Mlinar, Gorbačovljev češki kolega, upozorio je A. Brauna da Gorbačov nije verbalni nego istinski reformista, o čemu je oksfordski istoričar govorio studentima na Jelu oktobra 1980. Za razliku od sovjetologa-revizionista, većina tvrdih hladnoratovskih sovjetologa poricala je mogućnost ozbiljnih reformi u "carstvu zla". To pregledno pokazuje V. Uler navodeći gledišta sledbenika teorija o totalitarizmu (M. Fainsod, R. Conquest, A. Ulam i R. Pipes) (Uhler 1997). Braun i Haf bili su usamljeni, upozoravajući na pojavu radikalnog reformiste u Politbirou još 1980, upravo stoga što nisu polazili od statične vizije socijalizma.

U ne manje rizičnu zamku jednostranog objašnjenja sloma SSSR-a vodio je i drugi takođe udobni obrazac tumačenja, tj. verovanje da vođe (dobre ili zle, razborite ili nesposobne) određuju tok istorije. U sovjetologiji sporovi ove vrste još se vode oko uloge Gorbačova i Jeljcina. Oksfordski istoričar A. Braun drži da ne samo što je odlučujući bio uticaj Gorbačova, nego čak kaže da se zbivanja ne mogu razumeti ako se neprouči mišljenje Gorbačova i njegova evolucija. Ovom gledištu bliski su i američki revizionisti koji, za razliku od konzervativaca, tvrde da se SSSR nije raspao zbog niskog standarda, masovnog odbacivanja vrednosti socijalizma, vojne pretnje, sloma vojne industrije, disidenata, etničkih sukoba niti zbog uloge CIA. Uzrok je, po njima, Gorbačovljev neuspeli pokušaj reforme ekonomije preduzet zbog održanja geopolitičke ravnoteže. Naglo uvođenje nezavisnih ekonomskih subjekata bilo je vrlo rizično: ekonomska decentralizacija potkopala je partijski aparat, kičmu celog sistema. Hantington podseća da se Gorbačov nije držao one lekcije iz ruske istorije da je centralizacija moći preduslov za reformu društva i ekonomije (Hantington 1998, str. 157). U rizične reforme ušlo se zbog poboljšanja geopolitičkog položaja i vojne moći (Schlapentokh 1997). Perestrojka je u ekonomskom pogledu značila zatvaranje mnogih pogona, nedostatak instrumenata za ublažavanje nezaposlenosti i snažnu inflaciju. A, njena idejna strana, tzv. "glasnost", razbila je staru idejnu integraciju i sliku istorije i ubeđenje o nužnosti socijalizma. Postepeno je jačalo dozvoljeno nezadovoljstvo političkim vrhom, a Gorbačov je blokirao odgovore na pitanja koje je sam postavljao. Sve to praćeno je republičkim i nacionalnim secesionizmom u vrlo nepovoljnom sklopu novog vojnotehnološkog pritiska Zapada.

Slično imanentnim tumačenjima, i sociologistička objašnjenja precenjuju spontanost i nužnost sloma, i ne smatraju presudnom politiku vrha. Ima npr. mišljenja da je mobilizacija masa bila ključni činilac sloma. Međutim, mobilizacija je bila ograničena na Moskvu i neke veće gradove i kratko je trajala. Nije bilo plebiscitarnog pritiska niti organizacija tipa "Solidarnosti". Odsustvo prevratničkih organizacija objašnjava implozivni tok raspada države. Perestrojka i demokratizacija tiho su ideološki potkopali SSSR tako da su već 1989. ili 1990. demokratske manjine mogle pobediti na eventualnim izborima i izabrati reformistu Jeljcina. Mladi su masovno prihvatili perestrojku, a stariji su bili nostalgici za prošlošću. Sa stanovišta dugih procesa ostaje otvoreno pitanje da li je ideološka erozija počela 1948, 1953, 1968, ili 1979. i kakav je bio kumulativni efekat pobuna u lageru, od Tita 1948. do